

SKLOP ZGRADA PRIRODOSLOVNOG MUZEJA I ZOOLOŠKOG VRTA NA MARJANU

UDK: 069:5(497.583Split)
069:59(497.583Split)
721

Primljeno 22. IX. 2017.
Izvorni znanstveni rad

dr. sc. KATJA MARASOVIĆ
Sveučilište u Splitu
Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije
21000 Split, HR

dr. sc. ROBERT PLEJIC
Sveučilište u Splitu
Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije
21000 Split, HR

Predmet ovog rada vrijedna su arhitektonska ostvarenja koja se nalaze na Prvom vrhu Marjana, a pripadaju sklopu splitskog Prirodoslovnog muzeja i Zoološkog vrta. U proteklih stotinjak godina ove su zgrade doživjele prenamjene, dogradnje i adaptacije te znatna oštećenja uslijed narušavanja konstruktivnog sustava, djelovanja atmosferilija, potresa i lošeg održavanja. Zgrade su zatvorene za javnost 1991. godine iz sigurnosnih razloga, a 2008. je provedeno istraživanje koje je donijelo smjernice za njihovu obnovu.¹ Riječ je o zgradi malog restorana iz 1909. godine (č. zgr. 3070), zgradi velikog restorana iz 1913. godine koja je 1926. preuređena u Prirodoslovni muzej (č. zgr. 3071) te o zgradi akvarija koja je sagrađena 1928. godine, a 1995./1996. je srušena (č. zgr. 7395/3). Sklop je upisan u Registar spomenika kulture.

Ključne riječi: Petar Senjanović, Josip Kodl, Marjan, Prirodoslovni muzej, secesija

UVOD

Tijekom 19. stoljeća, brdo Marjan mijenja svoj izgled izrazito poljodjelskog prostora premreženog usitnjenim vlasničkim matricama u nižim južnim dijelo-

vima te slikovitim gornjim zonama izvornog pejzaža – stijena s niskim raslinjem, znatno većih površina, a u vlasništvu Općine, Kaptola i Sjemeništa.² Već od početka 19. stoljeća na Marjanu se uređuju staze, grade putovi, a pokreće se i sustavno pošumljavanje borovima. Novouređeni dijelovi postaju omiljeno šetalište i prostori za rekreaciju Splitskana. Za potrebe daljnjeg uređivanja prostora i omogućavanja duljeg i što ugodnijeg boravka, pokrenuta je, pred sam kraj stoljeća, akcija da se na Marjanu sagradi restoran. Godine 1899. formiran je odbor koji je u tu svrhu počeo prikupljati sredstva, međutim tada njihov plan nije ostvaren. Godine 1903. osniva se društvo *Marjan* koje pokreće i realizira brojne akcije u svrhu uređenja tog značajnog gradskog prostornog resursa. Za prvog predsjednika izabran je prof. Juraj Kolumbatović. Uprava društva je 1906. godine ponovno pokrenula inicijativu za gradnju cafe-restauranta te su puštene u prodaju dionice. Njihova je pojedinačna vrijednost bila 100 kruna, a siromašniji građani mogli su uplatiti polovicu ili samo četvrtinu. Očekivalo se da će se ubrzo prikupiti dovoljno sredstava kako bi se s gradnjom moglo započeti još iste godine.³ Ugostiteljski sadržaj na prvom marjanskom vrhu, otprilike na mjestu današnjeg Prirodoslovnog muzeja, započeo je s radom u drvenoj zgradi gostionice Vicka Senjanovića, podignutoj 1906. godine, koja je nakon nepune tri godine izgorjela.

Plan grada iz 1914. godine, ponekad u literaturi nazivan Senjanovićev plan, donosi vrijedne podatke o prostornoj organizaciji sklopa zgrada na Prvom vrhu Marjana i o uređenoj zaravni s vidikovcem na jugoistočnom rubu. Vidikovac – Druga marjanska vidilica na 128 metara nadmorske visine, bio je oktogonalnog tlocrta, a prema starim fotografijama, imao je karakterističnu ogradu od opeke.⁴ Na planu su crtkano označeni planirani potezi uređivanja i izgradnje (pristup crkvi sv. Nikole i proširenje stepenica prema Prvom vrhu). Veliki restoran iz 1913. godine nalazi se na sjeverozapadnom rubu zaravni, dok je mali restoran iz 1909. godine smješten sjeverozapadno od velikog, izvan prostora zaravni. S istočne strane vidikovca je 1924. sagrađen Meteorološki opservatorij koji nalazimo na Planu grada iz 1926. godine, kao i već izgrađene poteze pristupa crkvi sv. Nikole, platoa oko nje i puta prema zapadu.

Usporedbom s današnjim stanjem, kao i s poznatim situacijama iz prethodnih desetljeća, osnove prostorne organizacije sklopa – bez Zoološkog vrta – utvrđene su već do Prvog svjetskog rata i svi kasniji zahvati nisu ga bitno mijenjali, već su nadograđivali ili dograđivali zatečeno, pri čemu su najznačajniji zahvati gradnja Meteorološkog opservatorija 1924. godine te akvarija

Prirodoslovnog muzeja 1926. godine i formiranje ograđene terase Muzeja na sjevernom rubu platoa.

ZGRADA MALOG RESTORANA IZ 1909. GODINE

Nakon što je izgorjela drvena gostionica na Marjanu, počelo se razmišljati o izgradnji nove. Uprava Društva *Marjan* pozvala je 13. lipnja 1909. godine građane na skupštinu u Kazalište gdje se raspravljalo o utemeljenju dioničkog društva, no za takav opsežniji zahvat nisu se mogla prikupiti sredstva. Ipak, ubrzo je započela gradnja posebne zgrade restorana. Otvoren je u nedjelju 10. listopada 1909. godine, zajedno s terenom za igranje balota i streljanom, a priređena je i prigodna zabava uz sudjelovanje Narodne glazbe.⁵

Izgled malog restorana 1909. godine

Građevina malog restorana na prvom vrhu Marjana sagrađena je u stilu secesije bez primjesa neostilova što u Splitu ranog 20. stoljeća nije čest slučaj. Organizirana je u dva kubična volumena, većeg, prizemnog, horizontalno položenog, na jugu, i manjeg, jednokatnog, vertikalno položenog, na sjeveru. Oba su izvorno imala ravni krov – terasu od armiranog betona, među prvim konstrukcijama takvog tipa u Splitu. Na terasama su bili uređeni vidikovci ograđeni ogradama od kovanog željeza, o čemu svjedoče rijetke fotografije iz razdoblja prije Prvog svjetskog rata. Vidikovcima se pristupalo vanjskim stubištem koje se pružalo u više krakova uz sjeverno, istočno i južno pročelje sjevernog volumena. Posebno se ističu naglašene strehe volumena i niz ukrasa u žbuci i to naročito valoviti motiv na sjevernom i južnom pročelju manjeg volumena, koji pripadaju repertoaru secesijskih ukrasa. Zapadno, južno i dijelom sjeverno pročelje obrađeni su grubom reljefnom žbukom. Sokl je obrađen na isti način, a odvojen je od ostatka pročelja trakama glatke žbuke koje formiraju karakterističan profil. Otvori su uokvireni okvirom izvedenim u glatkoj žbuci. Donji dio sjevernog pročelja, kao i cijelo istočno pročelje, ožbukani su glatkom žbukom što jasno govori da je riječ o sporednim pročeljima. Ulaz u glavni sadržaj građevine – restoransku salu nalazi se na sredini glavnog, zapadnog pročelja. Južno od vrata izvorno je postojao samo jedan prozor. Prozor južnog volumena danas je širi nego izvorni što se jasno zaključuje prema starim fotografijama. Na zapadnom pročelju, između prozora prizemlja i prvog kata sjevernog volumena, vidi se mjesto gdje je stajao natpis čiji je sadržaj nepoznat.

Uz uglove obaju volumena postavljene su po dvije keramičke, tamnocrvene pločice što je također tipičan secesijski detalj. Pločicama je bio ukrašen i dimnjak. Sudeći po kontrastu boja na crno-bijelim fotografijama, može se zaključiti da je gruba žbuka bila mnogo tamnija od glatko ožbukanih površina (okviri prozora i valoviti ukras). Ograda stubišta je od kovanog željeza bez ukrasa dok se ograda terasa sastoji od metalnih okvira s ispunom od željezne mreže kvadratnog oka položene po dijagonali.

Unutrašnjost restoranske sale bila je ukrašena zidnim oslicima koji su pronađeni u istraživanjima 2012.⁶ Tom je prigodom pronađen originalni secesijski oslik s biljnim motivima te trake i nizovi kvadrata koji uokviruju pojedine plohe zidova. U sjevernom volumenu, gdje je visina etaža niža nego u glavnoj sali, bili su smješteni servisni prostori. O tome svjedoči i dimnjak koji se, pomno dizajniran, uzdiže nad tim dijelom građevine. Na njemu se sačuvao i završni tipski element od lijevanog željeza.

Projekt malog restorana 1909. godine

Podaci o autoru projekta malog restorana nisu pronađeni, ali se po načinu oblikovanja i korištenju dekorativnih elemenata može pretpostaviti da je projektant inženjer Petar Senjanović,⁷ jedan od trojice bečkih studenata koji su početkom dvadesetog stoljeća realizirali prve secesijske zgrade u Splitu. Arhitekt Špiro Nakić te građevinski inženjeri Kamilo Tončić i Petar Senjanović, kao dosljedni nositelji ideja bečke secesije, prevladavajuće struje tog internacionalnog pokreta, u splitski su prostor unijeli nov arhitektonski jezik, nove materijale te načine oblikovanja i ukrašavanja pročelja. Svojim prvim zgradama rješavali su osjetljive teme interpolacija u povijesnu jezgru grada, poštujući prostorni kontekst, ali bez ustupaka koji bi umanjili čistoću i jedinstvo stilskog pristupa.⁸ Prva arhitektonska realizacija Petra Senjanovića bila je obiteljska kuća za dr. Josipa Smodlaku (brata njegove supruge Melanije) u Kliškoj ulici u Splitu 1906. godine, jedan od prvih projekata manjeg formata, izvan već izgrađenog gradskog prostora, drugačije prostorne organizacije i pažljivo oblikovanog predvrta. Taj njegov rani projekt pokazuje dosljedniju primjenu secesije u prostornoj organizaciji jednostavnih kubusa na koje su aplicirani secesijska ornamentika i dekor.

Ovakvu prostornu organizaciju i korištenje secesijskih elemenata nalazimo i u Senjanovićevim ranijim radovima pa je moguće pretpostaviti da je upravo

on autor projekta malog restorana iz 1909. godine. Slično korištenje keramičkih pločica za ukrašavanje pročelja susrećemo na njegovim projektima iz istog vremena – na vilama Antičević i Lete, a ogradu od željezne mreže u tankom okviru nalazimo na ogradi vrta vile Smodlaka. U arhivu Petra Senjanovića nalazi se i prostorni prikaz projekta kuće dr. Šimuna Tudora na Marjanu (Nazorov prilaz bb) s elementima jačeg utjecaja tradicijske lokalne arhitekture (oko 1908. godine – godinu dana prije izgradnje malog restorana). Prema Stanku Piploviću, Senjanović je, među brojnim projektima za objekte na Marjanu, izradio 1913. godine nacrt za kulu koju je Društvo Marjan namjeravalo graditi na marjanskom vrhu. Slikar Meneghello Dinčić naslikao je tu kulu, a kako bi se javnost upoznala s ovim prijedlogom, slika je bila izložena u izlogu dućana Šveljević na Narodnom trgu u veljači iste godine. Zamisao o izgradnji kule ipak se nije ostvarila. Senjanovićev rad na uređivanju Marjana nastavio se i neposredno nakon rata. Projektirao je (zajedno s Prosperom Čulićem) stepenište do Prve marjanske vidilice (1919. – 20.), a odmah nakon toga, do 1922. godine reprezentativno pristupno stubište na obali iza hotela *Ambasador*. Projekte ovog velikog komunalnog zahvata kojim je Marjan približen gradu i integriran kao gradski park, gotovo renesansne koncepcije, Senjanović je izradio posebno pažljivo, koristeći tradicionalne zanatske vještine i materijale.

Današnje stanje

Zgrada malog restorana doživjela je brojne transformacije i intervencije od strane voditelja ugostiteljske djelatnosti. Prema svjedočenju jednog starijeg djelatnika Zoološkog vrta, u zgradi malog restorana je nakon Drugog svjetskog rata bila lugarnica. Sedamdesetih godina u njoj je restoran držao ugostitelj Čikeš koji je započeo s građevinskim intervencijama, proširujući građevinu prema istoku.⁹ Građevina je u današnju boju obojana sedamdesetih godina, a osamdesetih godina restoran koristi ugostiteljsko poduzeće Union Dalmacija. Do posljednjih intervencija došlo je 1991. godine kada je tadašnji voditelj, ugostitelj Brstilo, povećavajući korisni prostor, načinio niz potpuno neprimjerenih građevinskih zahvata – nadogradio je južnu terasu, a novi natkriveni prostor povezao s prizemljem spiralnim stubištem, probivši pri tome originalnu armiranobetonsku ploču ravnog krova.¹⁰ Nedugo poslije uređenja, restoran je, zajedno s ostalim zgradama sklopa, nakon potresa u studenome 1991. godine iz sigurnosnih razloga zatvoren.

Zgrada malog restorana iz 1909. godine malen je volumenom, ali zasigurno vrijedan primjer secesije u Splitu. Iako je kuća nagrđena naknadnim dogradnjama, izvorni elementi su u velikoj mjeri sačuvani, uključujući zidove, međukatne konstrukcije, izvornu žbuku, ukrase u žbuci pa čak i keramičke pločice korištene za dekoraciju pročelja. Djelomično su sačuvani čak i oslici u interijeru tako da postoje svi elementi za cjelovitu obnovu u izvornom izgledu.¹¹ Položaj zgrade na prvom marjanskom vrhu i orijentacija prema zaravni na zapadu daju joj dodatnu ambijentalnu vrijednost.

ZGRADA VELIKOG RESTORANA IZ 1913. GODINE

Zgrada malog restorana na Marjanu nije zadovoljavala potrebe izletišta pa je na godišnjoj skupštini Društva *Marjan*, održanoj 24. ožujka 1912. godine, odlučeno da se na prvom marjanskom vrhu sagradi restoran za čiju je izgradnju trebalo utrošiti 30.000 kruna. Planirano je da se iznajmi češkoj pivovari. Razmišljalo se i o izgradnji hotela na Marjanu što je ipak ostavljeno za bolja vremena.¹²

Natječaj za gradnju raspisan je koncem svibnja, a već početkom 1913. godine otvoren je novi veliki restoran. Na temelju podataka iz arhive Petra Senjanovića, utvrđeno je da je on projektant te da je on ujedno nadzirao i radove.¹³ U povodu otvaranja te građevine, Društvo za umjetnost *Medulić* je, u dogovoru s Društvom *Marjan*, upriličio veliku umjetničku izložbu.¹⁴

Uprava Društva *Marjan* je u svibnju 1913. godine odlučila dati u najam novosagrađenu zgradu restorana s dvoranom od 200 m², balkonom za glazbu i trosobnim stanom voditelja. Kako se, uz ambiciozan program ugostiteljskih sadržaja *na najprivlačivijoj tački Splita*, očekivao dolazak većeg broja stranaca, ocijenjeno je da bi bilo dobro da budući voditelj restorana *bude sposoban i priznat od vlasti* te da poznaje što više stranih jezika.¹⁵

Renomirani hotelijer Buljan je početkom 1914. preuzeo vođenje restorana, komforno ga uredio i opskrbio kvalitetnim jelima i pićima. Restoran je ubrzo postao mjesto zanimljivih zabavnih i kulturnih zbivanja. Tako su 24. travnja iste godine navečer solisti osječke opere održali koncert, a čisti prihod je bio namijenjen uređenju Marjana.¹⁶ Osim toga, svake je nedjelje poslije podne do večeri svirala kapela gospođe Wratil.¹⁷ Iako je Prvi svjetski rat otežao daljnji rad, već početkom 1916. godine planirano je ponovno otvaranje restorana na Marjanu. Otvaranje se odgađalo i restoran je ponovno otvoren tek oko Uskrsa.

Novi voditelj bio je Splitski Ljubo Domić koji se u teškim ratnim prilikama pobrinuo za pivo, razna druga pića i likere, za hladna i topla jela. Nije žalio truda ni troška da uredi prostorije i opskrbi kuhinju svježim namirnicama, a i cijene su bile pristupačne.¹⁸ Nakon završetka Prvog svjetskog rata nema vijesti o radu restorana sve do 1924. godine. Tada se navodi da restoran loše radi pa se umjesto njega, za osvježenje šetača, predviđao manji kiosk na putu prema Sv. Jeri.¹⁹

Izgled velikog restorana 1913. godine

Senjanovićeve zgrade velikog restorana na Marjanu podignuta je na kosom terenu pa je, gledajući s juga prizemnica, a sa sjevera jednokatnica koja ima dijelom ukopanu donju etažu – suteran. Radi se o secesijski oblikovanoj građevini pravokutnog tlocrta iz kojega na istoku strši manja terasa s pergolom, a na sjeveru stan upravitelja. Suteran je izgrađen u betonu, dok je prizemlje zidano opekama.

Nad niskim kamenim soklom diže se rustično ožbukani, a potom nad njim fino žbukani zid. U središnjem, nešto uvučenom dijelu južnog pročelja, nalazi se ulaz koji ima troja vrata. Pred njim je trijem natkriven trovodnim krovom pokriven kupom kanalicom čija drvena konstrukcija počiva na četiri rustično ožbukana stupa. Uz ogradni zid trijema položene su kamene konzolne klupe. Iznad krova uzdiže se atika čiji su rubovi flankirani pilonima ukrašenima udubljenim kasetnim poljima. Naatici je izvorno bilo upisano krupnim slovima secesijskih obilježja: MARJAN. Bočni dijelovi južnog pročelja rastvoreni su dvama velikim pravokutnim trodijelnim prozorima s nadsvjetlom. Prozorski su otvori uokvireni bijelim kamenim gredama što u kontrastu s izvornom žbukom daje posebnu slikovitost pročeljima. Iznad otvora istaknuta je drvena streha krova s karakteristično profiliranim gredama. a između njih, u razini zida kuće, postoje perforirane limene ploče koje su omogućivale ventilaciju potkrovlja. Drvena konstrukcija krova blagog je nagiba, a s obzirom na malu debljinu isturene strehe, može se zaključiti da je krov bio pokriven limom. Na sjevernom pročelju streha nije stršila izvan razine zida.

Istočno je pročelje, u visini prizemlja, raščlanjeno jednim trodijelnim otvorom u ritmu prozor – vrata – prozor. Pred njim se izvorno nalazila pravokutna terasa s pergolom od četiri drvena stupa s kamenom bazom, oslonjena na kameni poklopnici niske ograde terase, koja su pridržavala drvene horizontalne

grede. Kosi završetak bočnog pročelja glavnog volumena građevine sugerira kosinu krova koji se iza njega nalazi. Na uglovima pročelja uzdižu se kasetirani piloni, a u sredini je širi pilon s tri kasetna polja.

Zapadno pročelje raščlanjeno je simetrično dvama dvodijelnim prozorima s nadsvjtlom, a u kasetiranom pilonu na sredini pročelja vješto je skriven dimnjak. Suteran je oblikovan kamenim blokovima bunjato obrade kakvima je zidan sokl južnog i istočnog pročelja. U sjevernom dijelu je prozor, a u južnom veliki otvor podijeljen na prozor i vrata. Ti otvori ostakljeni su malim stakalcima u metalnom okviru. Iznad vrata sačuvan je natpis BUFFET, iz vremena kada je restoran preuređen u muzej.

Sjeverno pročelje građevine obrađeno je mnogo skromnije, glatkom žbukom i s otvorima bez kamenog okvira. Volumen u kojemu je bio smješten stan voditelja restorana, osim suterena, imao je dva kata koji nisu prelazili visinu glavnog volumena restorana. Na prvi kat stana voditelja restorana penjalo se vanjskim stubištem koje se vidi na projektu adaptacije građevine iz 1962. godine, a koje je kasnije porušeno. Zapadno od tog dvokatnog volumena prizemna je veranda ostakljena stakalcima u metalnom okviru, a nad njom je bilo jednokrako stubište koje je vodilo na drugi kat sjevernog volumena gdje je vjerojatno bio smješten prostor za orkestar (balkon za glazbu koji se spominje u tadašnjem tisku). Na takav zaključak navodi veliki otvor prema restoranskoj dvorani u razini drugog kata koji je danas zazidan.

Kako nije sačuvan originalni projekt, unutrašnju dispoziciju prostora možemo pretpostaviti na temelju tragova na građevini i prema podacima iz ondašnjih novina. Glavna dvorana restorana, prema tekstu iz novina, imala je 200 metara četvornih te se može zaključiti da je prizemni prostor glavnog volumena građevine korišten kao jedna prostorija. Kuhinja, koja se nigdje ne spominje, mogla je biti u zapadnom dijelu suterena jer su tu nalaze dimnjaci, jedan u zapadnom, a drugi u sjevernom zidu glavnog volumena. Osim toga, u istočnom je dijelu suterena cisterna od 75 m³ zapremnine, dobro sačuvana do danas. Cisterna je bila jedni izvor vode za cijeli sklop sve do 1953. kada je doveden vodovod do prvog vrha Marjana o čemu svjedoči česma postavljena tom prigodom na platou južno od građevine. Kuhinja je morala imati direktnu vezu s restoranskom salom, stepenicama ili liftom za hranu. Stubište, koje se danas nalazi u uskom volumenu sjeverno od dvorane, ne pripada izvornom projektu.

Adaptacija Velikog restorana u Prirodoslovni muzej 1926. godine

U Splitu se već dulje vrijeme postavljalo pitanje osnutka prirodoslovnog muzeja. Na prijedlog načelnika Ive Tartaglie, Općinsko upraviteljstvo se 1924. godine za mišljenje obratilo prof. Umberto Girometti, stručnjaku za prirodne znanosti. On je podnio iscrpan izvještaj na sjednici Općinskog vijeća 20. ožujka. Njegov prijedlog muzejskog programa usvojen je te je odlučeno da se muzej privremeno smjesti u novome Općinskom domu na Solinskoj cesti, i to u njegovu potkrovlju. Ustanova se brzo razvijala i prostorije su uskoro postale tijesne za pohranjivanje predmeta, a pogotovo za njihovo izlaganje. To je ponukalo Općinu da se pobrine za novi prostor. Kao najpodesniji, izabran je restoran na prvom vrhu Marjana. Planirana je pregradnja dvorane restorana gdje bi se smjestile bogate kolekcije. U sjevernom dijelu bile bi uprava i knjižnica.²⁰ O preuređenju zgrade na Marjanu raspravljalo se na sjednici Općinskoga vijeća 28. rujna 1924. godine pod točkom 6. – *Preudešenje općinske zgrade na Marjanu u Prirodoslovni muzej* što su vijećnici i prihvatili većinom glasova.²¹

Kako bi se građanstvo upoznalo s radom i pripremama za preseljenje Prirodoslovnog muzeja u Splitu, u „Novom dobu“ na Badnjak 1924. godine objavljen je veliki tekst nepoznatog autora, potpisan pod pseudonimom Zoofil. Podaci potječu od tadašnjeg kustosa muzeja Umberta Giromette, a moguće je i on sam autor članka. Tekst je iznimno vrijedan za povijest Prirodoslovnog muzeja jer precizno donosi popis zbirki krajem 1924. godine.²² *Prvo mjesto zauzimalje tu zasigurno kolekcija dalmatinskih okamina, sabrana i darovana gradu Splitu od prof. R. Gasperini-a. Ima ona preko 1700 okamina... Druga po vrijednosti i raznolikosti vrsta jest kolekcija jadranskih puževa i školjkaša, sabrana po velečasnome Don Blažu Cvitanoviću u Velom Ratu, a determinirana većim dijelom po našem čuvenom konkiologu pok. prof. Brusini i talijanskom naučnjaku markizu di Monterosato. U toj je kolekciji sabrano preko 800 vrsta mekušaca u više desetak tisuća egzemplara... Treća kolekcija, ne manje zanimljiva, jest kolekcija dalmatinskih korejaša (Coleoptara), sabrana po pok. dru. E. Karamanu. Ona se sastoji od više desetaka tisuća majstorski prepariranih i stručno determinovanih egzemplara... U muzeju imade još i drugoga raznovrsnog materijala, koji je zasad pospremljen i zapakovan, te očekuje svoje uredjenje nakon selenja u novu zgradu na Marjanu.* Početkom travnja 1925. započelo se s radovima na adaptaciji zgrade za Prirodoslovni muzej. Velika dvorana restorana podijeljena je na tri prostorije, od kojih je srednja određena za kolekcije sisavaca, ptica, gmazova i

vodozemaca. U zapadnu se kanilo smjestiti ribe, rakove, školjke i bodljikaše, a u istočnu paleontološku i prapovijesnu zbirku sa zbirkom ruda. U sjevernom dijelu zgrade smještena je entomološka zbirka, uređene su biblioteka i kancelarije muzeja. U dogradnji na istoku (terasi s pergolom preuređenoj u verandu) organiziran je vivarij za domaće ptice pjevice, gmazove i vodozemce. Prostor je natkriven ravnim armiranobetonskom pločom na stupovima. Južno pročelje je iznad parapeta ostakljeno stakalcima u metalnom okviru, dok je sjeverno potpuno zatvoreno, vjerojatno radi zaštite od hladnog vjetera sa sjevera. Istočno pročelje, pred kojim su već postojale pristupne stube, oblikovano je trodijelno (prozor – vrata – prozor). Ta se elegantna i funkcionalna prigradnja može povezati uz arhitekta Kodla koji je dvije godine poslije u vrlo sličnom stilu projektirao zgradu akvarija u neposrednoj blizini. Kako se, paralelno s radovima adaptacije građevine za muzej, počeo uređivati i zoološki vrt, može se pretpostaviti da su tada sagrađene stepenice sjeverno od verande kojima se spuštalo prema zoološkom vrtu. Stube su od betona s punom ožbukanom zidanom ogradom koja ih stepenasto prati.

Radovi su brzo napredovali, a već 18. svibnja otvoren je u zapadnom dijelu zgrade (u suterenu) udoban Buffet, gdje su se posluživala hladna jela i pića. Ostali dio prostora suterena bio je namijenjen prepariranju životinja. Nad ulazom u muzej, naatici na kojoj je ranije pisalo *Marjan*, stavljen je natpis *Prirodoslovni muzej*.

U svrhu uređenja vivarija, uprava Gradskoga prirodoslovnog muzeja uputila je molbu prijateljima prirode iz Dalmacije da se zauzmu oko sabiranja životinja. Ideja o uređenju vivarija dovela je do podizanja Zoološkog vrta, ili vrtića, kako su ga tada nazivali.²³ Na jesen 1925. prišlo se gradnji zoološkog vrta uz Muzej.²⁴

Nakon što su završeni radovi adaptacije zgrade i postava, Muzej je svečano otvoren 5. travnja 1926. godine. Na platou pred ulazom okupilo se mnoštvo uzvanika, među kojima su bili načelnik dr. Ivo Tartaglia, dr. Ante Trumbić, dr. Grisogono, zamjenik velikog župana Radimiri, zapovjednik mjesta Daskalović, predsjednik *Marjana* dr. Jakša Račić, don Frane Bulić i predsjednik prizivnog suda dr. Meichsner. Govorio je najprije kustos profesor Girometta, naglasivši važnost nove ustanove za prosvjetu i kulturu grada. Načelnik Tartaglia naveo je kako je Općinsko upraviteljstvo Splita učinilo sve što je bilo u njegovoj moći da pomogne tu važnu akciju. Na kraju je govorio don Frane Bulić. Nakon toga su prisutni razgledali Muzej i Zoološki vrt. Tog prvog dana zabilježeno je 3000 posjetitelja, a zanimanje građana ostalo je i nadalje veli-

ko. Dolazile su čitave obitelji i stranci iz Švicarske, Njemačke i Engleske, koji su osobitu pozornost pokazivali za dvoranu paleontologije i pećinskih nalaza. Tada je sa sjeverne strane zgrade uređeno nekoliko nastamba za vukove, lisice i ptice grabljivice. U početku je to napravljeno da se privuku posjetitelji, ali kako je zanimanje bilo veliko, nastavilo se s proširenjem zoološkog vrta.

Adaptacija građevine 1962. godine

Do početka šezdesetih godina 20. stoljeća, na sklopu Prirodoslovnog muzeja/Zoološkog vrta u Splitu, kako se ustanova od 1962. godine službeno nazivala, nije bilo većih zahvata, a ustanova je djelovala unutar kapaciteta ostvarenih prije Drugog svjetskog rata. Godine 1962., tadašnji NOO Split – Odjel za kulturu naručuje od Urbanističkog biroa – Odjela za arhitekturu i građevinarstvo projekt nadogradnje Prirodoslovnog muzeja. Prema projektu ing. Krstinića, nad nekadašnjom velikom restoranskom dvoranom sagrađeno je potkrovlje. Nadogradnja nije bila sretno rješenje jer je Senjanović upravo oblikovanju završetka cijele zgrade posvetio veliku pozornost: postavlja atiku, stupove, obrađuje zidno platno raznim motivima u žbuci itd.

Nadgrađe podignuto 1962. godine uvučeno je u odnosu na zid zgrade čime je izvorni završni plašt sačuvan. Kasetirani središnji piloni bočnih pročelja nadograđeni su, kosa linija koja je pratila nagib krova je izravnana, a atika nad južnim vratima snižena. Nadgrađe je oblikovano jednostavno, posve otvorenog pročelja formirano od ostakljenih nadsvjeta u metalnom okviru. Sačuvana je izvorna drvena istaknuta streha, ali su drvene grede krovne konstrukcije u unutrašnjosti odsječene jer je prostor potkrovlja ušao u volumen nekadašnje velike sale čime je smanjio njezinu visinu za 170 cm. Naime, konstrukcija poda potkrovlja položena je tada u visini kamene grede između prozora i nadsvjeta velike dvorane i oslonjena u zid i na grede koje nose metalni nosači položeni na parapet prozora. Konstrukcija krova od drvenih greda oslanja se na čeličnu konstrukciju iznad novih prozora potkrovlja i na sljemenu gredu oslonjenu na metalne stupove položene po uzdužnoj osi tlocrta. Te stupove nose čelični stupovi postavljeni unutar velike sale, a njih izvorni zid u suterenu.

Oštećenja nakon potresa 1991. godine i današnje stanje

Prilikom projektiranja nadogradnje 1962. pazilo se na to da se što manje nagrdi postojeća građevina, ali se nije vodilo dovoljno računa o njezinoj statič-

koj stabilnosti. U elaboratu *Mišljenja o stanju konstrukcije građevine Prirodoslovnog muzeja u Splitu glede mehaničke otpornosti i stabilnosti*, koji je 1998. godine izradio Institut građevinarstva Hrvatske, utvrđeno je da je građevina u potresu 1991. godine doživjela oštećenja zbog nadogradnje iz 1962. godine: *Iz nacрта je vidljivo da je kod rekonstrukcije i nadogradnje vođeno računa samo o prijenosu vertikalnog opterećenja. Nova međukatna i krovna konstrukcija riješene su tako da ne mogu na odgovarajući način preuzeti i na ostale nosive elemente predati moguća horizontalna opterećenja (vjetar i potres). Drugim riječima, radi se o konstrukciji koja nema globalnu stabilnost i sigurnost. Zbog navedenih razloga, konstrukcija je znatnije oštećena u potresu koji se dogodio 02. 11. 1991.* Tom su prilikom popucali svi kameni elementi velikih secесиjskih otvora na pročeljima i to na spoju vertikalnih i horizontalnih greda. Na kraju studije zaključeno je da se građevina u takvom stanju ne smije koristiti jer prijeti opasnost od njezina urušavanja. Zbog toga je 1991. godine zgrada Prirodoslovnog muzeja zatvorena za javnost.

Zgrada velikog restorana iz 1913. godine djelo je arhitekta Petra Senjanovića i vrijedan primjer secесиjske arhitekture Splita. Doživjela je više preinaka dograđivanjem postojećih volumena tako da su njezini izvorni dijelovi ostali u velikoj mjeri sačuvani, uključujući zidove, međukatne konstrukcije, izvornu žbuku, ukrase u žbuci pa čak i izvornu bravariju i stolariju s ostakljenjem. Zatvaranje verande iz 1926. godine, koja se ovdje pripisuje Josipu Kodlu, može se smatrati uspješnom intervencijom na građevini čime njezina vrijednost nije nimalo umanjena. Nasuprot tome, intervencija iz 1962., osim što je nagrdila završetak zgrade, ugrozila je i stabilnost građevine. Izgradnja potkrovlja, iako u laganim materijalima, ipak je stvorila novi teret na većoj visini, a da pri tome kuća nije dodatno ojačana na horizontalna opterećenja (vjetar i potres) tako da je u potresu 1991. godine oštećena te, u opasnosti od urušavanja, zatvorena za posjetitelje. Ovaj, u Splitu, rijedak primjer secесиjske zgrade javne namjene u prirodnom okruženju, svojevrsni spomenik ambicijama tadašnjeg grada, bilo bi svakako potrebno obnoviti – zgradu osloboditi od neprimjerenih dogradnji i nadogradnje, sanirati konstrukciju i urediti je sukladno izgledu iz 1926. godine.

ZGRADA MORSKOG AKVARIJA IZ 1928. GODINE

Brigom uprave Prirodoslovnoga muzeja i potporom Općinske uprave, izgrađen je 1928. morski akvarij na Marjanu, tada jedini u državi. Bio je to poseban paviljon na platou istočno od Muzeja. Koncepciju je napravio upravitelj

Girometta, a nacrt arhitekt Josip Kodl, djelatnik Odsjeka za visokogradnju Tehničkog građevnog odjeljenja splitske Općine, izraziti zagovornik funkcionalizma i avangardnog internacionalnog stila.²⁵ Interesantno je da je iste godine, u sklopu priprema za izgradnju Biološko-oceanografskog instituta u Splitu, Odbor za izgradnju *zamolio Općinsko upraviteljstvo da u svom građevnom odsjeku izradi prve skice*²⁶ što je arhitekt Josip Kodl iz Odsjeka za visokogradnju dovršio u srpnju 1928. godine. On je tada izradio idejni projekt zgrade Instituta koji je sadržavao i veliki javni akvarij, a trebao je poslužiti za provjeru i definiranje konačnog programa i određivanje troškova gradnje. Pozivni natječaj za idejno rješenje zgrade Instituta proveden je 1930. godine, na njemu je sudjelovao i Kodl, a za izvedbu je bio izabran prijedlog arhitekta Fabijana Kaliterne.

Radove na zgradi akvarija na Marjanu izvele su općinske radionice pod nadzorom inž. Luke Manole. Zgrada je bila svijetla i zračna. Zastupljene su bile vlasulje, bodljikaši, ježevi, školjke, puževi, cjevaši i dvadesetak vrsta riba.²⁷ Otvaranje akvarija održano je 19. svibnja 1928. godine, skromno, uz prisutnost nekolicine ljubitelja prirode.²⁸ Sutradan je došlo gotovo 1000 posjetitelja.²⁹

Godine 1929. potpuno su preuređeni bazeni pa je 24. ožujka akvarij ponovno otvoren.³⁰ Akvarij je zatvoren pred Drugi svjetski rat te nakon rata nije bio obnovljen jer je novi morski akvarij, otvoren za javnost, bio planiran u sklopu Biološko-oceanografskog instituta.³¹ U zgradu akvarija na Marjanu smješten je terarij. Zbog izrazito lošeg stanja građevine, izazvanog korozijom armature u betonu, nekadašnji je akvarij srušen 1995./96. godine bez traženja suglasnosti od konzervatora.

Zgrada akvarija bila je pravokutnog tlocrtnog oblika, površine 44,50 metara četvornih, pokrivena ravnom armiranobetonskom pločom s pokrovom od azbestcementnih ploča u blagom nagibu koje formiraju četverostrešni krov. Može se pretpostaviti da je izvorna Kodlova ideja bila ravna krovna ploča (kao na svim njegovim realizacijama u dvadesetim godinama), a pokrov je naknadno postavljen. Radi se o zgradi jednostavne kompozicije pročelja, što je posljedica njezine namjene, a zasigurno je nastala prema uputama i uvjetima Giromette. Gledano po visini, pročelja su bila podijeljena u dva pojasa. Donji je pojas građen kao puni zid, bez sokla i završavao je kamenim vijencem pravokutnog profila, blago istaknutim iz ravnine pročelja. Gornji pojas bio je raščlanjen ožbukanim stupovima koji su dijelili pročelja na tri ostakljena polja. Ostakljenje je riješeno, kao

i na verandi Muzeja, stakalcima u metalnom okviru. Armiranobetonska ploča krova istaknuta je izvan razine zida formirajući tako vijenac.

Ulaz u zgradu bio je smješten u osi zapadnog pročelja, nasuprot ulaza u verandu Muzeja. Vrata su zauzimala cijelu visinu pročelja i bila su uzdignuta u odnosu na okolni teren (kao i na verandi) te se unutrašnjosti zgrade pristupalo preko tri stube oivičene niskim, ogradnim zidom. Prostor akvarija bio je u obliku dugog hodnika, iz kojega se kroz ostakljena okna gledalo u 9 osvijetljenih bazena s biljnim i ribljim svijetom istočnog Jadrana. Zanimljiva je veza između oblikovanja zapadnog pročelja akvarija i središnjeg dijela istočnog pročelja Prirodoslovnog muzeja, odnosno naknadno zatvorene verande zbog čega smo već ranije zaključili da je i verandu radio arhitekt Kodl.

Postavljajući zgradu akvarija kao mali, neutralno oblikovan, ostakljeni paviljon nasuprot verandi Prirodoslovnog muzeja, Kodl je ostvario skladan odnos koji u potpunosti respektira postojeću arhitekturu. Za pretpostaviti je da se istom prilikom uredio i plato oko akvarija s ogradom od kovanog željeza jednostavne dekoracije među kamenim stupovima. Kao prilaz novoformiranom zoološkom vrtu izgrađeno je 1926. godine stubište od betonskih stepenica i zidane ograde ožbukane grubom žbukom po uzoru na pročelja velikog restorana odnosno Muzeja. Sudeći po međusobnim skladnim odnosima te sličnim oblikovnim elementima, može se pretpostaviti da je cijeli ansambl, nastao u nekoliko faza, iznimno uspjele djelo istog projektanta. Prilikom rušenja akvarija djelomično je porušena i ograda, a svi su elementi pohranjeni za buduću obnovu.

Izgradnja novog volumena na mjestu Kodlova skromnog paviljona, prema usuglašenom programu javnih namjena budućeg sklopa, morala bi (kao i 1928. godine) uključiti kvalitetnog autora i suvremeni arhitektonski izraz, ali kako se ovaj put nije moguće osloniti na djelatnike općinskih službi, to je rješenje potrebno odabrati arhitektonskim natječajem.

ZAKLJUČAK

Sklop građevina u okviru Prirodoslovnog muzeja i Zoološkog vrta u Splitu čine: zgrada malog restorana iz 1909. godine, zgrada velikog restorana iz 1913. godine koja je 1926. preuređena u Prirodoslovni muzej, zgrada akvarija koja je sagrađena 1928. godine zajedno s platom na kojemu je sagrađena i stubište koje s platoa vodi prema Zoološkom vrtu na sjeveru te s neposrednim

okolišem uređenim u istom razdoblju (sudeći po starim fotografijama, zelene površine na pristupnom platou bile su pomno uređene i zasađene raznolikim biljem). U okviru istog sklopa na njegovoj se zapadnoj granici nalaze manje građevine podignute nakon Drugog svjetskog rata bez određenog plana i oblikovnih kvaliteta.

Ukupno gledajući, građevine ovog sklopa u lošem su stanju, pri čemu se misli na opću zapuštenost zgrada i okoliša. Razlog je tomu ne samo pomanjkanje financijskih sredstava nego i činjenica što velikim dijelom nisu u funkciji. Godine 1991. zgrada muzeja zatvorena je za posjetitelje zbog oštećenja konstrukcije izazvane potresom, zgrada malog restorana se od iste godine ne koristi, a akvarij je porušen 1995./1996. godine zbog izrazite dotrajalosti konstrukcije.

Vrednujući sklop zgrada Prirodoslovnog muzeja i Zoološkog vrta u okvirima koje je dosegao do Drugog svjetskog rata, može se utvrditi da se radi o kvalitetnim ostvarenjima možda i ponajboljih splitskih arhitekata prve polovice 20. stoljeća – Petra Senjanovića, projektanta vrhunskih secesijskih gradnji u vremenu do Prvog svjetskog rata, i Josipa Kodla, autora najkvalitetnijih primjera rane moderne (visokih svjetskih i praških standarda) u Splitu. Kada se tom sklopu pridruži obližnja zgrada Meteorološkog opservatorija, rad Kodla, koja ima svoje važno mjesto i u nacionalnoj povijesti moderne, može se reći da su zgrade na platou Prvog vrha Marjana iznimna, reprezentativna cjelina splitske arhitekture prve polovice 20. stoljeća. Spomenuta arhitektonska cjelina nalazi se unutar izvanrednog prirodno-hortikulturnog konteksta Marjana, s vidikovcem koji otvara pogled na more i otoke. Dakle, sagledavajući sve elemente u cjelini, nije pogrešno ustvrditi da se radi o jednoj od najkvalitetnijih prirodno-kulturnih mikrolokacija grada Splita, o svojevrsnoj *arhitektonskoj akropoli*. Na njoj se metaforički reflektiraju povijesne promjene početka 20. stoljeća i susreti geopolitičkih sustava – s jedne strane predratne, dvojne monarhije koja sublimat svog estetskog i arhitektonskog izraza nalazi u idejama bečke secesije i, s druge strane, nove države koja se priklanja modernističkim obrascima srednjoeuropske provenijencije. Autori – bečki student Senjanović i praški student Kodl, u enklavi visokovrijednog prirodnog okruženja, bez ograničavajućeg građevinskog konteksta, pristupaju beskompromisno svaki svojim arhitektonskim jezikom i izrazom, ostvarujući pritom visokokvalitetan kompozicijski i koloristički sklad. Ujedno su primjeri izvedbe ravnog armiranobetonskog krova – terase na malom restoranu i krova Meteorološkog op-

servatorija među najstarijima u Hrvatskoj. U navedenom prostornom sklopu, prisutan je i Meštrovićev spomenik Luki Botiću i reljef s motivom njegova spjeva *Bijedna Mara* na visokom postolju (inače još jedan od njegovih splitskih *mobila* izvorno postavljen na Prokurativama 1905. godine).³² Neprimjereno i neambiciozno postavljen spomenik autoru najpoznatije pjesme o Marjanu (*Oj Marjane, samotna planino*) morao bi u sagledavanju budućeg uređenja okoliša dobiti znatno bolji tretman.

Povećanju razine znanja o samosvijesti, povijesnoj ulozi i uspješnosti gradića od dvadesetak tisuća stanovnika prije stotinjak godina, vjerujemo, doprinosi i ovaj rad. U analiziranim arhitektonskim ostvarenjima prepoznaje se kulturni identitet jedne gradske sredine i njezine uprave, kao i otvorenost i tolerancija u prihvaćanju novih svjetskih stilskih i sadržajnih koncepata. Ambicije nekadašnjeg gradića, jednog od rubnih, provincijskih centara dvojne Monarhije, kojima su početkom dvadesetog stoljeća ostvareni sadržaji i i građevinski sklop na Prvom vrhu Marjana, trebale bi biti zalogom budućeg programiranja, obnavljanja i uređenja cjelovitog sklopa i njegova okoliša. Ovaj izuzetan prirodni i kulturno-povijesni prostor, važno je opće mjesto u memoriji stanovnika Splita i to svakako zaslužuje.

BILJEŠKE

- ¹ *Konzervatorski elaborat za obnovu secesijskih zgrada u sklopu Zoološkog vrta na Marjanu*; Naručitelj: Prirodoslovni muzej i Zoološki vrt, Split; Izvršitelj: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Autor: Katja Marasović; Split, 2008.
- ² Stanko Piplović: *Izgradnja Splita u XIX. stoljeću*. Split 2015., str. 358-363. U poglavlju *Zelene površine, sport i rekreacija* detaljno su objašnjene okolnosti i navedene aktivnosti oko uređenja Marjana u vrijeme austrijske uprave.
- ³ *Marjan*. Naše jedinstvo, 3. V. 1906., 2. *Uprava društva potakla je misao da se osnuje društvo za gradnju kafe restoranta na Marjanu. Svaka dionica 100 kr. eventualno siromašniji građani (samo da svi uzmu sudjelovati) moći će učestvovati i sa polovinom i sa četvrtinom dionice. Gradnja će po svoj prilici početi još ove godine.*
- ⁴ Glavnina povijesnih fotografija u ovom članku preuzeta je iz knjige: Goran Borčić: *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane, II. dio*. Split 2016.
- ⁵ *Na Marjanu*. Naše Jedinstvo, Split, 12. listopada 1909.: *Na Marjanu bila je, pri otvoru nove restoracije, mala i lijepa zabava. Svirala je nar. glazba. Svijeta nije bilo baš puno, ali nije ni čuda jer je u nedjelju vrijeme bilo nešto hladno. O novoj restoraciji može se reći: vrlo lijepa, ali malena. Pohvalno je od narodne glazbe što je gratis priredila koncerat.*
- ⁶ *Elaborat sondažnih istraživanja na građevini malog restorana na Marjanu*; Naručitelj: Prirodoslovni muzej i zoološki vrt, Split; Izvršitelj: Neir d.o.o. Split; Sondažna istraživanja

- provele: Veronika Meštrović Šaran i Helena Tresić Pavičić; Autor elaborata sondažnih istraživanja: Veronika Meštrović Šaran; Split, 2012.
- ⁷ Petar Senjanović rođen je 1876. godine u Splitu, a nakon splitske Realke završio je Visoku tehničku školu u Beču 1899. godine. Odmah nakon studija zaposlio se u Dalmatinskom namjesništvu u Zadru gdje radi na projektiranju i izgradnji austrijskih državnih željeznica (1899. – 1913.). Dio tog vremena radio je kao podupravitelj u Državnoj željezničko-prometnoj upravi u Splitu, gdje je 1913. godine, zbog istaknutog nacionalnog rada u doba Balkanskih ratova, i umirovljen. Splitska Općinska uprava sklopila je 1913. godine s njim ugovor po kojem je postao glavni savjetnik Tehničkog odjeljenja. Od 1910. godine Senjanović postaje Splitski općinski vijećnik, više boravi u Splitu i u sljedeće tri godine realizira šest obiteljskih vila i kuća te započinje izgradnju svog najznačajnijeg arhitektonskog djela – zgrade Zadružnog saveza. Uz pionirsku ulogu u pokretanju arhitektonske kritike u Splitu te značajan projektantski i graditeljski doprinos, Senjanović se posebno bavio problemima prostornog razvoja grada. Od 1913. pripremao je kao referent Gradske uprave novi Regulacijski plan Splita, a 1914. tiskan je njegov Turističko-orientacijski plan grada sa smjernicama budućeg razvitka, koji se smatra prvim sačuvanim urbanističkim planom grada, a u kojem su crtkano označeni pravci širenja prometnica (koje uvažavaju matricu salonitanske centurijacije) i zone buduće izgradnje.
- ⁸ Nakićev prvi projekt jest palača koju je gradio njegov otac na Narodnom trgu 1900. godine, a na kojoj je Nakić vodio i radove. Tončićev je prvi projekt Sumporno kupalište u Marmontovoj ulici (1901. – 1903.). Nakić ubrzo odlazi iz Splita, a Tončić nastavlja secesijskim gradnjama kojima znatno uređuje sliku grada s mora (Režija duhana na obali 1905., Kuća Savo na obali 1906.), a gradi i Hrvatski dom (od 1906. do 1908.). Godine 1906. s prvom arhitektonskom realizacijom pojavljuje se Petar Senjanović. O društvenim okolnostima u tom razdoblju i o autorima prvih secesijskih zgrada vrlo je sustavno pisao Mario Kezić u knjizi *Arhitektura secesije u Splitu*, Književni krug, Split, 1991.
- ⁹ Vjerojatno je voditelj restorana, želeći dobiti odvojeni prostor za šank, proširio građevinu prema istoku. U istočnom zidu ostavio je veliki otvor kako bi taj dograđeni prostor komunicirao sa salom. Uz zid starog restorana postavio je dimnjak te je zbog toga morao odsjeći originalnu istočnu armiranobetonsku strehu ravnog krova. Valja ipak naglasiti da se prilikom raznih intervencija na pročeljima pokušavalo sanirati oštećenja istovjetnom žbukom.
- ¹⁰ Plitki krov nadogradnje izveo je od azbestcementnih valovitih ploča na čeličnoj konstrukciji, a zidove od metalnih profila obloženih azbestcementnim pločama u parapetnom dijelu, a ostaklio ih u gornjem dijelu.
- ¹¹ Na temelju smjernica Konzervatorskog odjela u Splitu, izrađen je glavni projekt obnove malog restorana. Naručitelj: Prirodoslovni muzej i Zoološki vrt, Split; Izvršitelj: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Autor: Katja Marasović; Suradnik: Sanja Koren; Split, 2012.
- ¹² S. Piplović: *Uređivanje i korištenje Marjana na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. Naš Marjan, Split, 2001.
- ¹³ Arhiv Petra Senjanovića odnosi se na razdoblje prije Prvog svjetskog rata, kada je u Splitu ostvario niz izvrsnih zgrada, relativno siromašan. Međutim, za zgradu velikog restorana

na Marjanu ostavio je nekoliko bilješki kojima se nedvojbeno utvrđuje njegovo autorstvo. Senjanović je na poledinama dviju razglednica i jednog akvarela zabilježio da je on autor, a na jednoj također da je nadzirao radove.

Petar Senjanović: *Splitski planer i graditelj: Iz ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*. Split 2007.

- ¹⁴ *Izložba za Marjan*. Naše Jedinstvo, Split 10. XII. 1912.: *Izložba za Marjan*. Društvo „Medulić“ dogovorno sa društvom „Marjan“ priredjuje početkom novoga ljeta, a prigodom otvorenja nove velike restauracije društva Marjan umjetničku izložbu. Ova će obuhvaćati tri odjela: karikature, fotografije prirodnih ljepota Dalmacije, i arhitektonički projekti za gradnje na Marjanu. Potanje će se pripočeti u pozivimu na pojedine i oglasima za općinstvo.
- ¹⁵ „Sloboda“ od 24. svibnja 1914. godine: *Uprava društva „Marjan“ u Splitu unajmljuje svoju novosagrađenu zgradu za veliku restauraciju, uz sva pomješća, potrebita jednoj restauraciji, između kojih je i jedna dvorana od 200 četvornih metara, sa balkonom za glazbu, a u blizini restauracije stan za restauratera, koji sastoji od 3 sobe. Restauracija je sagrađena na najprivlačivijoj tački Spljeta, na prvom vrhu Marjana, gdje ne samo svaki stranac, ali i veliki broj mješćana svakidanom dolazi da uživa prirodne krasote. Ponudioci moraju biti voditelji restauracije i imati sposobna voditelja, priznata kao takova od vlasti. Zahtjeva se poznavanje hrvatskoga jezika, a dobro bi bilo, da voditelj pozna je čim više jezika, jer tu dolazi stranaca iz cijeloga svijeta. Voditelj mora oskrbiti restauraciju sa svim potrebitim pokućstvom i potrebšinama.*
- ¹⁶ Kako obavještava list „Sloboda“ 24. IV. 1914. godine: *Koncert na Marjanu*. Kako smo već javili, danas u 6 i 30 sati na večer priredjuje nekoliko članova solista osječke opere koncert u restauraciji na Marjanu. Čist prihodi namijenjen je poljepšavanju Marjana. Sudjelovat će g. djica Lovčinska te gg. Bukovski i Škrivanić. Program je lijep. Ulaznica po osobi Kr. 1.- — U nedjelju popodne je koncert u restauraciji na Marjanu. Svirati će poznata kapela, koja koncertira svaku večer u kavani Gašpić.
- ¹⁷ *Koncert na Marjanu*. Naše Jedinstvo, Split 15. V. 1914.: *Koncert na Marjanu*. Na Marjanu će svake nedjelje od 3-8 sati poslije podne koncertirati kapela gospodje Wratil. Restauracija je snabdjevena vrućim i hladnim jelima i pečenom janjetinom na ražnju.
- ¹⁸ *Marjan*. Naše Jedinstvo, Split 21. IV. 1916.: *Marjan*. Na Uskrs otvara restauraciju naš sragraganjanin Ljubo Domić. Bilo je i vrijeme da se otvori, a da prijatelji Marjana, uopće prirode i njezinih ljepota na onoma rajskome visu nagju čega da se založe, i da srknu. Domić se pobrinuo i u ovim teškim prilikama za pivo, razna pića i likere i za hranu hladnu, po volji i vruću. Što je glavno Domić je garancija čistoće i solidnosti, tako da nije žalio troška ni truda samo da uzima uvijek svježje, zdrave zakuske i uopće što treba za užinu, za objed ili večeru. Cijene će biti pristojne. U ovo doba će svaki kratkim izletom na Marjan, ako će i dva puta na sedmici, uopće nedjeljno ili blagdanom naći odmora od briga i zaokupljenosti, što treba i za zdravlje tjelesno, pa i za duševno osveženje, pa smo sigurni da će Marjan mnogi pohagjati. Tada glavni dnevni list u Splitu „Naše Jedinstvo“ nastavilo je pratiti rad novootvorene restauracije, tako da 26. travnja izvještava: *Na Marjanu bilo je nekoliko njih i na Uskrs uprkos ružnom vremenu, a u ponedjelnik svijeta dosta, tako i jučer prilično, pa neka je bio dan radotni. Svi uopće hvale se na restauraciju Lj. Domića; hrana svježja, izabrana, a sve čisto. Biva, dva glavna uslova, koja jamče da će i restauracija privlačiti ljubitelje prirode na krasno-*

me Marjanu. Pored toga se i Domić nastavio oglašavati tako da se u nedjelju 28. svibnja pojavio napis u „Našem Jedinstvu“ koji na koncizan način svjedoči o ukusu i potrebama vremena: *Na Marjanu, u restauraciji sutra će biti dobre janjetine i drugih toplih i hladnih jela te hladne pive i rujnoga vinca.*

¹⁹ Novo doba, Split 21. rujna 1924. godine.

²⁰ O svemu je „Novo doba“ opširno pisalo 21. rujna 1924. godine: *Pitanje zgrade za „Gradski prirodoslovni muzej“. Doznajemo, da će se kroz najkraće doba adaptirati i zgrada dosadašnje restauracije na prvom vrhu Marjana za prostorije „Gradskoga prirodoslovnog muzeja“. Ova se važna kulturna ustanova, osnovana tek početkom ove godine, razvila već do danas toliko, da joj dosadašnje privremene prostorije u općinskom domu ne dostaju za daljno sabiranje prirodna, a kamoli za njihovo izlaganje. Ta je radosna činjenica ponukala općinu, da se pobrine za nove prostorije ove mlade ustanove, koja će imati znatnu ulogu pri odgoju splitske mladeži i pri podizanju ugleda našega grada prema vanjskom svijetu. Što se tiče izbora položaja za prostorije muzeja Marjan je za tu svrhu vrlo podesan. Gdje može da bolje pristaje hram prirode do baš na Marjanu? Bit će on i nova atrakciona točka, bit će zdrava duševna okrepa za svakog posjetitelja. Mjesto pak restauracije, koja je, budi usput rečeno, bila pasivna toliko za općinu koliko i za najamnika, bit će podignut ukusni „Kiosk“ na cesti, koja vodi k Sv. Jeri, u kojemu će posjetioci Marjana moći da se naužiju zdravoga mlijeka, mliječnih proizvoda i marjanskoga meda. Što se pak tiče adaptacije zgrade za muzej velika će se dvorana sadašnje restauracije razdijeliti u tri dijela, u kojima će biti smještene bogate kolekcije, što ih muzej već posjeduje. Među njima će biti osobito zanimljive kolekcije morskih školjkaša, dalmatinskih okamina, kornjaša, te speleološko — prehistorijskih predmeta. Sa istočne će se pak strane zgrade podignuti „vivarium“ za naše ptice i pjevice, gmazove, vodozemce i ine životinje. U sjevernom predjelu zgrade bit će uređen laboratorij, smještena uprava i biblioteka, dok će podzemni podrumi služiti kao spremište za tekućine za konzerviranje i za razne druge muzealne potrepštine.*

²¹ *Preuđenje općinske zgrade na Marjanu za Prirodoslovni muzej. Općina je prema zaključku Općinskog Vijeća osnovala Prirodoslovni muzej i smjestila ga u zgradu Općinskog Doma. On se međjutim tako razvio da su mu sadašnje prostorije pretijesne. Općinsko Upraviteljstvo zaključilo je da preuredi općinsku zgradu na Marjanu za prirodoslovni muzej — Prema osnovi dobilo bi se tri dvorane za muzej, jedna soba za upravu, jedna za laboratoriju, jedna za sprave konoba i skladište... Zaključak Općinskog Upraviteljstva prihvaćen je većinom glasova.*

²² *Razvoj „Gradskog prirodoslovnog muzeja“ u prvoj godini opstanka. Novo doba, Split 24. XII. 1924.*

²³ Ljubo Manola i inž. Nonveiller darovali su odmah nekoliko ptica, inž. Juričević i Botić iz Dubrovnika primjerak morske kornjače, a Risto Malašević iz Glamoča orla. Prvih dana 1926. godine dovedene su 2 mlade vučice ulovljene na Kozjaku i Biokovu.

²⁴ Početkom listopada dovršena je odmah do zgrade krletka za ptice grabljivice. U nju su smještena 2 radoša, 2 sokola koludraša i 2 fitobinea. Krletka je bila vrlo prostrana i u njoj su ptice mogle slobodno letjeti. Nastojalo se ostaviti prirodno okruženje u kojem te letjelice žive na slobodi. Pojedinci su darivali životinje. Tako je inž. Richard Kramer, ravnatelj društva za ugljen „Monte Promina“ i „Dalmatia“ poklonio živog srndaća. Nešto kasnije Ljubica pl. Capogrosso darovala je jednog majmuna. I u idućim godinama bilo je dosta darova.

- ²⁵ Čeh Josip (Josef Maria) Kodl (Zdice, 1887. – Split, 1971.) studirao je arhitekturu na Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu i družio se s grupom vršnjaka, splitskih studenata, posebno s Kaliternom i studentima građevinarstva Kargotićem i Krstulovićem. Kao pasionirani veslač došao je na nagovor Kaliterne u Split gdje je zajedno s Kaliternom i dr. Staliom osnovao veslački klub Gusar 1914. godine. Nakon što je diplomirao u Pragu 1921., zaposlio se u Tehničko-građevinskom odjelu Općine Split u Odsjeku za visokogradnju. Značajne realizacije 1920-tih bile su mu: Meteorološki opservatorij na vrhu Marjana 1924. – 1926., Dom veslačkog kluba Gusar 1926. – 1927., Osnovna škola Manuš-Dobri 1928. – 1930.
- Stanko Piplović: (1987.), *Splitski arhitekti Š. Nakić i J. Kodl, Od eklekticizma do moderne*, Split 1987., br. 17., 88-104.
- ²⁶ *O Oceanografskom institutu na Marjanu*. Novo doba, Split 1928., 171, 4; *Pripravni radovi za osnivanje Biološko-oceanografskog instituta*. Ljetopis JAZU, Zagreb 1931., 43, 41.
- ²⁷ Pred otvorenje akvarija 15. svibnja 1928. godine u „Novom dobu“ je donesen poduži članak s osnovnim činjenicama o tom značajnom pothvatu: *Brigom uprave Prirodoslovnog Muzeja i Zoološkog vrtića koja je u svojim nastojanjima da dade Splitu i srednjoj Dalmaciji nekoliko kulturnih ustanova prvoga reda, našla najveću potporu kod Općinske Uprave i g. načelnika dr. Tartaglie, dobit ćemo kroz par dana Morski Akvarij na Marjanu. Naš saradnik posjetio je uoči otvorenja, koje će se obaviti za koji dan, upravitelja Prirodoslovnog Muzeja i Zoološkog Vrtića, g. prof. Giromettu i zatekao ga upravo u radu oko adaptiranja morskog života u bazenima Akvarija. U njegovoj pratnji, i vodjeni njegovim objašnjivanjem, pregledali smo lijepi paviljon gdje je smješten Akvarij, podignut s istočne strane zgrade Muzeja, tako da sa ovom tvori harmoničnu sliku. Sav unutarnji i vanjski uređaj paviljona izradjen je po zamisli upravitelja Muzeja prof. Giromette, a nacrt je izradio g. inž. Kodl. Gradnju su izvele općinske radionice, pod nadzorom inž. Manole. Zgrada je vrlo ukusno građena, ima mnogo svijetla, i snabdjevena je mnogim otvorima za prozračivanje. Unutrašnji uređaj akvarija, bazeni i razno naprave, naručene su kod svjetske tvrtke Glasher iz Leipziga. Unutrašnjost akvarija sastoji se od dugog tamnog, hodnika, duga 8 a široka 2 m. Kad udjete u ovaj hodnik, nadjete se okruženi sa devet okanaca, koja gledaju u osvjetljene bazene u kojima se redaju živo slike morske prirode, biološki motivi istočnog Jadrana... Akvarij približava morskou prirodu mnogima koji nemaju ni vremena ni sprema da je promatraju, a naročito će dobro doći mladjem naraštaju, jer im je ovo živa knjiga morske prirode, koja je za nas važna i koju treba da poznajemo... Hodnik kroz koji se otvara pogled u ovaj život mora, to je jedina prostorija akvarija u koju ulazi posjetitelj. Ostale prostorije, koje se nalaze uz zidove paviljona, rezervirane su za stručnjake koji ima da bdiju nad životom ovih nebrojenih morskih bića, sakupljenih u devet staklenih bazena.*
- ²⁸ *Otvorenje »Morskoga akvariuma« na Marjanu*. Potpisana javlja svim ljubiteljima prirode, da će otvorenje „Morskoga akvarijuma“ slijediti sutra (subota) u 7 sati večer. Otvorenje je „neslužbeno“ pa se ne šalje posebnih poziva. Akvarij će biti dnevno otvoren od 9-12 i od 14-20 sati. Potpisana se inače pridržava pravo, da prema potrebi zatvori »Akvarij«, što će slijediti tijekom preuređivanja pojedinih bazena kao i za jake ljetne žege. Upozorava se cij. općinstvo da je strogo zabranjeno dirati kristalne ploče bazena, jer se iste nalaze pod visokim tlakom pa je pogibelj, da pri dodiru raspuknu. Uprava „Morskoga akvarijuma“.

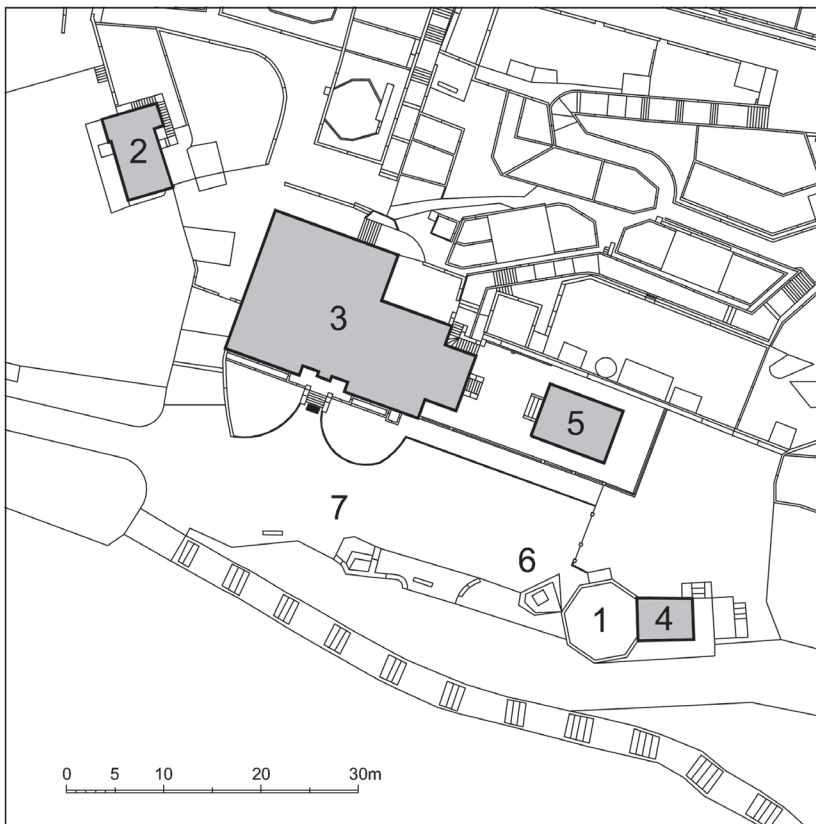
- ²⁹ „Novo doba“: *Otvorenje Morskog akvarija na Marjanu. U subotu na večer u prisustvu nekolicine ljubitelja, prirode, otvorena je nova naša kulturna ustanova koje ima da domaćem i stranom svijetu ilustrira zanimljivi život Jadrana. Jučer je pripuštena publika koja je u broju od gotovo 1000 posjetitelja pregledala akvarij i ostala zadivljena motivima, koji se vide u pojedinom bazenu. U prvom su bazenu u zgodnom milieu prikazane razne školjke i puževi, pa je prava milota vidjeti kako po kamenju gmižu i međusobno provode raznolike borbe. Dalje su moruzgve ili vlasulje, zanimljive životinje koje daju izgled krasnih raznobojnih ruža, a u svojini trakovima kriju otrovne žarnike. Dolaze pak bodljikaši: morske zvijezde, ježevi i trpovi, pravi krvnici školjaka puževa i inih morskih životinja. U četvrtom su bazenu smješteni raci. Imade ih raznih veličina i raznih oblika, a kretnje su im upravo zanimljive. Peti najveći bazen određen je za ribe. Okupljeno je tu oko dvadesetak vrsta naših riba, koje te svojim vitkim kretnjama i šarenim bojama zanašaju. U šestom su bazenu smješteni elegantni crvi cjevaši, te prozirni plušenjari. Sedmi i osmin su bazeni određeni također za ribe. Tu vidjamo špara, giru, fratra, zubaca itd. Zadnji bazen prikazuje nam u minijaturi morsku floru, između koje se vito gibaju nekoliko zanimljivih šila. Posjetitelj koji dodje u ove ustanove ima prilike da vidi najprije Muzej, pa Vivarij, pa Akvarij i zoološki Vrtić. Na rastanku, zadovoljan odlazi da ih čim prije ponovo posjeti. Izložci su posebno bili namijenjeni mladeži i strancima, u odgojne i promidžbene svrhe.*
- ³⁰ *Morski Akvarij na Marjanu. Sutra se, nakon potpunoga preuredjenja pojedinih bazena, ponovno otvara ova naša mlada kulturna ustanova, puna ljepote, atrakcije i pouke. Iz pojedinih se florističkih i faunističkih motiva može razabrati, kako uprava. Akvarija nije žalila truda da sa skromnim sredstvima dade našem gradu ono, čime se i mnogo veći i napredniji gradovi ne mogu da ponose. Motivi su upravo majstorski udešeni i neopisive su ljepote tako, da će naša školska omladina imati obilate zgodeda se na lak i ugodan način upozna zanimljivim životom mora, astrancima će se pak pružiti lijepa i rijetka zgodeda, da se s vrha davnoga Marjana naužiju šarolikosti i bogatstva jadranskog bios-a.*
- ³¹ Sadržaj javnog morskog akvarija bio je predviđen programom za zgradu Biološko-oceanografskog instituta na rtu Marjana u Splitu. Zgrada je nakon provedenog natječaja izgrađena 1933. godine, a zbog rata konačno je bila useljena tek 1944. godine. Njezino uređenje trajalo sve do 1947. godine, a potpuno opremljen morski akvarij otvoren je za posjetitelje 1955. godine.
- ³² Spomenik je izvorno bio postavljen na Prokurativama, tadašnjoj Botičevoj poljani 1905. godine. Premješten je 1921. godine na Prvi vrh Marjana, čemu je i sam Meštrović dao podršku, a nakon toga 1952. godine postavljen je pred Kazalište gdje je stajao do sredine sedamdesetih kada je ponovno vraćen na Marjan (vjerojatno 1978. godine).

THE NATURAL HISTORY MUSEUM AND ZOO COMPOUND AT MARJAN

Summary

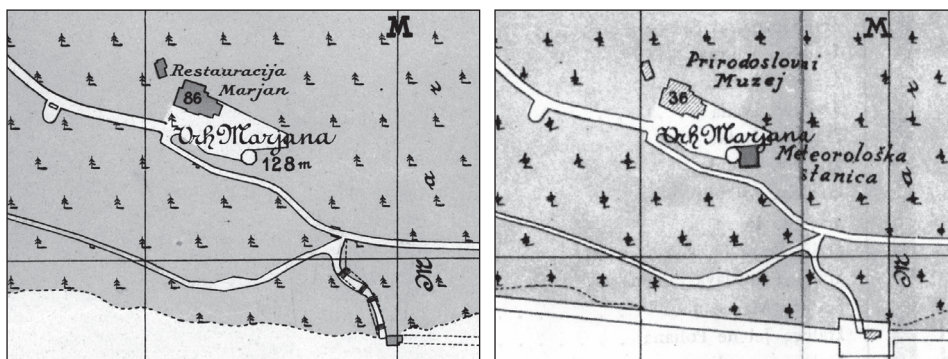
The Natural History Museum and Zoo compound in Split contains four buildings: a small restaurant built in 1909; a large restaurant built in 1913 and redeveloped into the Natural History Museum in 1926; the Split Aquarium built east of the museum, in 1928. All the buildings are derelict due to a single, rather persistent problem: a significant lack of financial resources. In 1991, the museum building suffered damage in the earthquake and was subsequently closed to the public. The small restaurant closed its doors in the same year. The aquarium was demolished in the period 1995 – 1996 due to its derelict structure.

It has been established after a thorough critical analysis that the Zoo and museum compound, including the Meteorological Observatory building, represent significant architectural achievements that were designed in the first half of the 20th century by, then, the two most prominent architects from Split, Petar Senjanović and Josip Kodl. Petar Senjanović designed some of the most famous Art Nouveau buildings in the city. Josip Kodl, however, with his specifically designed buildings, introduced Early Modernism into his hometown. Senjanović, who was a graduate from the University of Vienna and Kodl, who was a graduate of Charles University in Prague, displayed, through their respective building designs, the immense artistic creativity in harmony with natural surroundings. The designs of the observatory roof and the small restaurant terrace were highly innovative at the time: their flat surfaces were made of reinforced concrete. These significant architectural accomplishments are reflective of the cultural identity of the city and its administration. Tolerance and, above all, enthusiasm towards new artistic concepts that were constantly displayed in this small Mediterranean city located in the peripheral region of the Dual Monarchy, should still inspire all the future renovation projects that would include both the compound and its surroundings.

Slika 1. Prvi vrh Marjana

- 1) Oktogonalni vidikovac; 2) Mali restoran; 3) Veliki restoran – Prirodoslovni muzej;
4) Meteorološki opservatorij; 5) Akvarij; 6) Spomenik Luki Botiču; 7) Česma (Autori)

Slika 2. Prvi vrh Marjana, Usporedba planova iz 1914. i 1926. (Muzej grada Splita)

Slika 3. Drvena gostionica Vicka Senjanovića iz 1906. godine na Prvom vrhu Marjana (Muzej grada Splita)

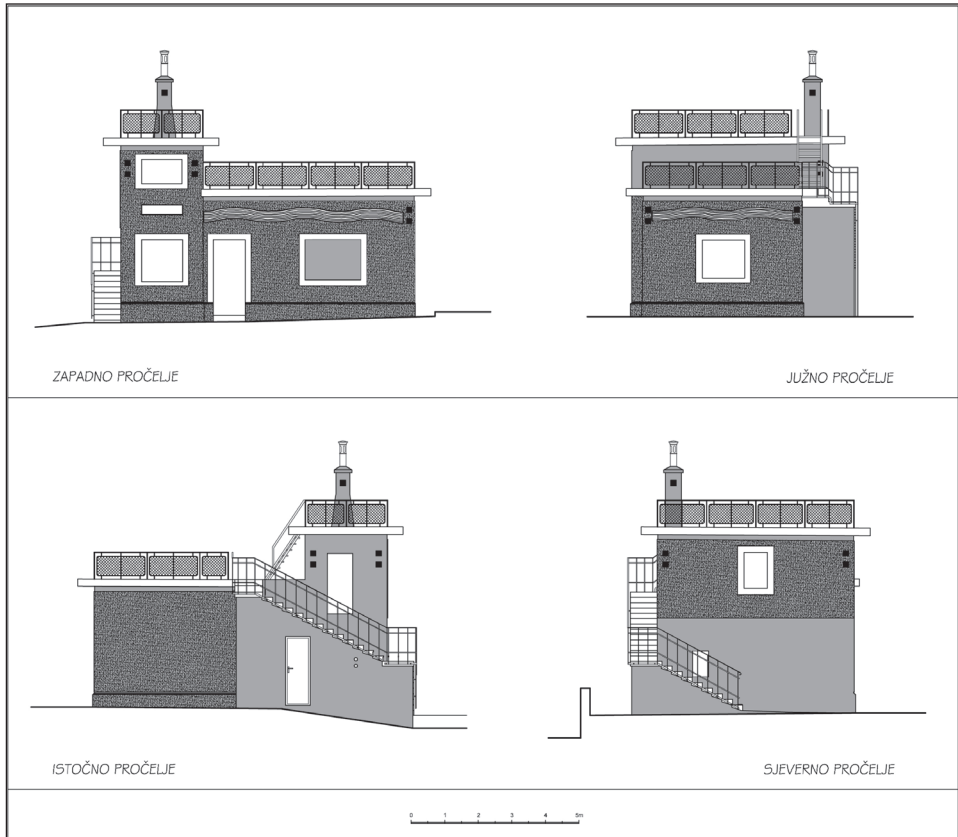
Slika 4. Oktogonalni vidikovac na Prvom vrhu Marjana (Muzej grada Splita)

Slika 5. Mali restoran iz 1909. godine (Muzej grada Splita)

Slika 6. Mali restoran, karakteristični secesijski ukrasi (L. Zaneta)

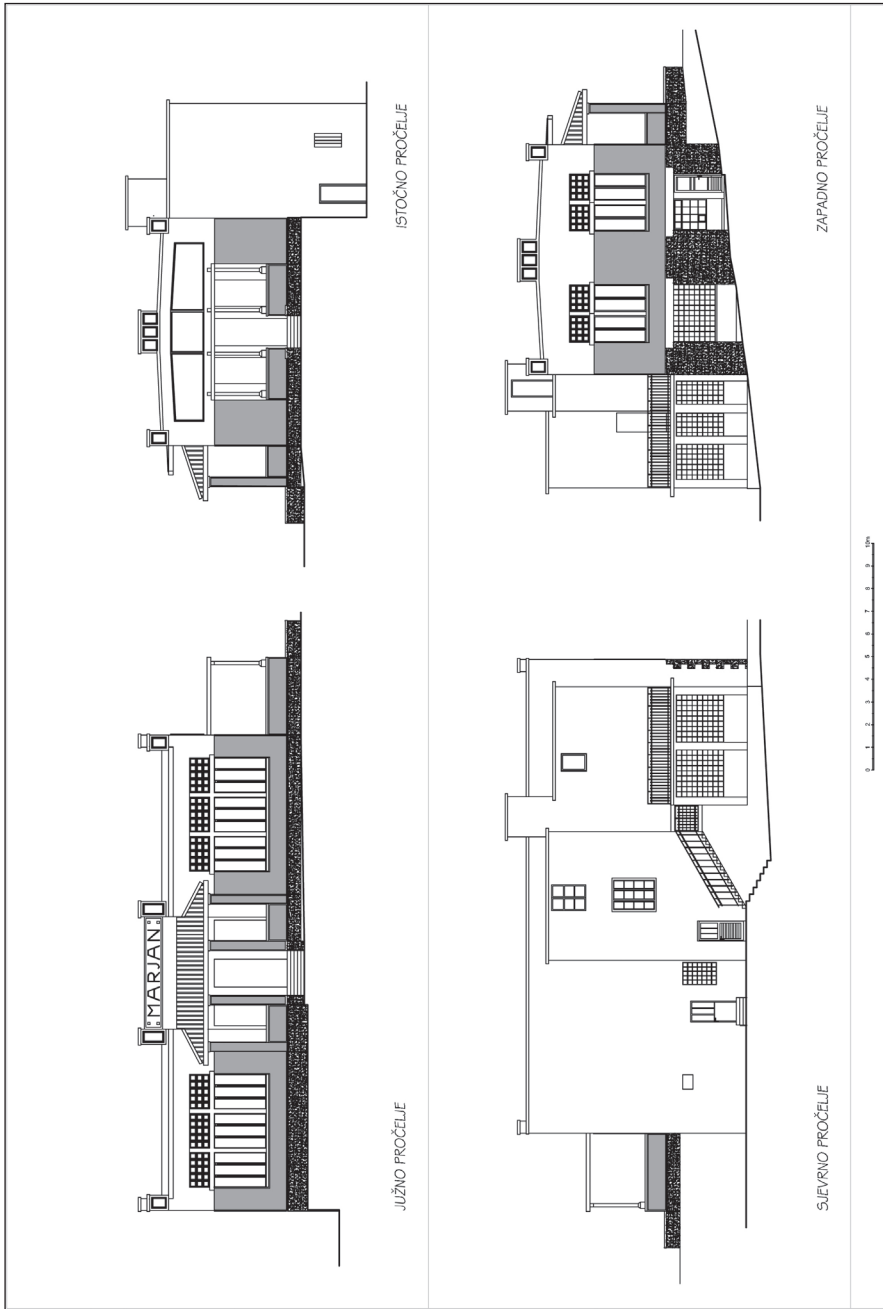
Slika 7. Mali restoran, rekonstrukcija izvornog stanja (K. Marasović)

Slika 8. Veliki restoran iz 1913. godine (Muzej grada Splita)

Slika 9. Veliki restoran, karakteristični secesijski detalji (L. Zaneta)

Slika 10. Veliki restoran, rekonstrukcija izvornog stanja (K. Marasović)

*Slika 11. Veliki restoran preuređen 1926. u Prirodoslovni muzej sa zatvorenom verandom
(Muzej grada Splita)*

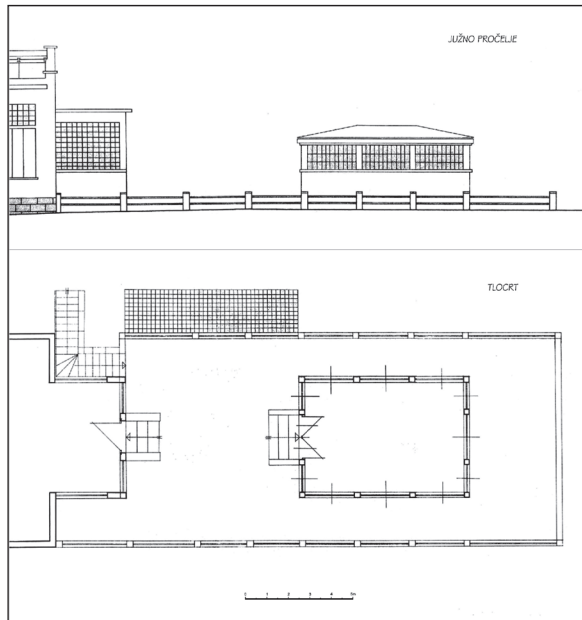
*Slika 12. Stubište koje iz Muzeja
vodi u Zoološki vrt (L. Zaneta)*

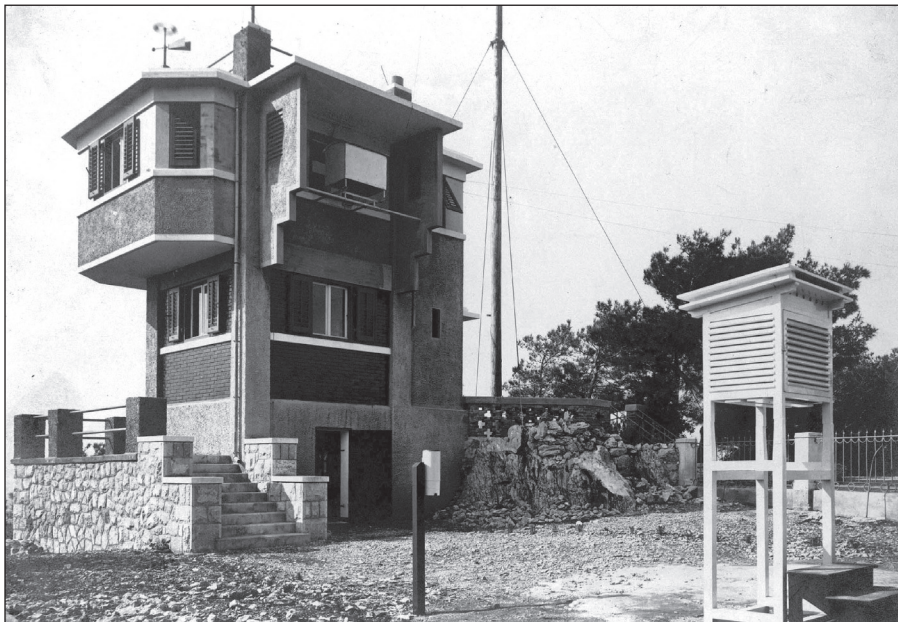
Slika 13. Istočno pročelje Muzeja s nadogradnjom iz 1962. godine (L. Zaneta)

Slika 14. Zgrada akvarija iz 1926. godine (Muzej grada Splita)

Slika 15. Plato istočno od Muzeja sa zgradom Akvarija (Izvor: D. Grimani 1985.)

Slika 16. Meteorološki opservatorij iz 1924. godine i oktogonalni vidikovac na Prvom vrhu Marjana (Muzej grada Splita)

Slika 17. Meštrovićev spomenik Luki Botiću na Prvom vrhu Marjana (Muzej grada Splita)

Slika 18. Česma iz 1953. godine na Prvom vrhu Marjana (K. Marasović)